

Neumann Tibor

DÓZSA LEGYŐZŐJE

– Szapolyai János erdélyi vajdasága (1510–1526) –¹

ADózsa Györgyöt 1514 júliusában, Temesvárnál legyőző Szapolyai János életrajza már régóta nagy hiányossága a hazai történeti szakirodalomnak, bár kétségtelen, hogy annak megírása igen nehéz feladat elé állítaná a történészt: a mohácsi csata után törvényesen királlyá választott és I. János (1526–1540) néven megkoronázott Szapolyai 1526 előtti pályafutása ugyanis gyakorlatilag minden ízében összefonódik a Jagelló-kori Magyar Királyság eseménydús és még mindig kevésbé ismert történetével, attól elkülönülve nem is tárgyalható. Dolgozatomnak így nem lehet célja, hogy e hatalmas munkát elvégezze. Az alábbiakban a későbbi János király erdélyi vajdaságát, és azon belül is kiemelten a Dózsa-féle parasztháborúban játszott szerepét mutatom be röviden, hiszen a közzélekedés elsősorban ennek, illetve a mohácsi csata körüli eseményekben játszott szerepe alapján ítéli meg személyét². Mindeközben tudatosan kerülöm azokat a kérdéseket, amelyek Szapolyainak az országos politikában játszott szerepével összefüggésben merülhetnek fel. Szapolyai erdélyi tevékenységének bemutatásában nagy segítséget jelent, hogy teljes levelezése ebből az időszakból másfél éve immár nyomtatásban is hozzáférhető.³

SZÁRMAZÁS ÉS IFJÚKOR

A Szapolyai-család a ma Horvátországhoz tartozó Pozsega megyéből származott, és addigi ismeretlenségük ellenére Mátyás király uralkodásának elején üstökösként robbantak be a Magyar Királyság politikai vezetőrétegébe. János idősebb nagybátyja, Imre alapozta meg a család vagyonát, aki előbb kincstartó, majd dalmát-horvát-szlavón bán és

1 A közölt tanulmányok az Erdélyi Múzeum-Egyesület Csíkszeredai Fiókegyesülete által 2014. június 5-én, Dózsa György halálának 500. évfordulójára szervezett Megemlékező-Ünnepi-Tudományos Konferencián hangzottak el.

2 Kutatásaimat a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj (BO 00325/11/2. sz.) és az OTKA (K 100 749. és K 105 916.) támogatta.

3 A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526). Közreadja Neumann Tibor. (Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytárak.) Budapest, 2012 (a továbbiakban: Szapolyai oklt. I.).

boszniai kormányzó, végül élete végén a Magyar Királyság nádora lett. 1487-ben bekövetkezett halálakor mintegy húsz váruradalmával már az ország második legvagyonosabb főura volt – Mátyás király törvénytelen fia, Corvin János herceg mögött. A másik nagybáty, a korán elhunyt Miklós az 1460-as években az erdélyi püspökségig emelkedett. János apja a harmadik testvér, István volt, aki elsősorban a hadvezetésben szolgált Mátyás királyt: az 1470-es években a sziléziai helytartóságot, az 1480-as években az ausztriai főkapitányságot viselte, végül 1492-ben őt is nádorrá választották.⁴ Az évtized közepén már az ország legvagyonosabb főura, 1494–1495-ben mintegy 11 ezer adózó jobbágyportával rendelkezett szerte az országban, de legnagyobbbrészt mégis a Felvidéken – az ország egyedüli vidéke, ahol a családnak ekkor nem volt birtoka, éppen Erdély volt.⁵ István sosem látott gazdagságából és politikai hatalmából adódóan már 1497-ben azzal vádolták meg az országgyűlésen, hogy fiát királlyá akarja tenni.⁶

A család kiemelkedő társadalmi presztízsét nem csak a roppant birtokvagyon, hanem az 1465-ben Mátyás királytól kapott szepesi grófi cím (a középkor folyamán ugyanis ez az újkorban gyakran adományozott titulus még nem terjedt el a hazai arisztokrácia körében),⁷ illetve egy „királyi” házasság is megalapozta. Mátyás királynak köszönhetően 1486-ban Szapolyai István feleségül vehette a Piast-házból származó Hedvig tescheni hercegnőt (†1521).⁸ Hedvig többek között Habsburg Miksa császár másodfokú unokatestvére volt, azaz a házaspár fia, János – ha nem is közeli, de – vér szerinti rokonságban állt az európai uralkodóházakkal.⁹

4 A család történetére vonatkozó szakirodalmat l. Szapolyai oklt. I. 7–9., különösen Kubinyi András: *A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik)*. In *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*. Miskolc, 2004. (Studia Miskolcinsula 5.) 169–194.

5 Engel Pál: *A magyar világi nagybirtok megszűlése a 15. században*. In *Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: Csukovits Enikő. Budapest, 2003. 15., 52.

6 Fraknói Vilmos: *Erdődi Bakócz Tamás élete 1442–1521*. Budapest, 1889. 68.

7 Ld. Neumann Tibor: *A Szapolyai család legrégebbi címere*. In *Turul* 84. (2011) 124–125.

8 Hedvig hercegnő életére l. Stanisław A. Sroka: *Jadwiga Zapolya*. Kraków, 2005, valamint Veronika Kucharska: *Ducissa. Živottešinskejkažnej Hedvivy v časoch Jagelovcov*. Bratislava, 2014. (megjelenés előtt)

9 Lásd pl. azt a mohácsi csata után készült vázlatot, mely kimutatja János és Ferdinánd királyok rokonságát a mazóviai hercegektől való közös leszármazás által. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Ungarischen Akten Fasc. 2. Konv. B. 1526. VII–IX.

János valamikor 1490–1491 folyamán született.¹⁰ Kitűnő nevelést kapott: noha elsősorban katonának szánhatták, az 1510-es évekből fennmaradt két saját kezű levele alapján jól tudott latinul.¹¹ Apja 1499. évi halála után édesanyja vette át a család irányítását. Köztudott, hogy Hedvig hercegnő szerette volna a fia számára elnyerni II. Ulászló király leányának, Anna hercegnőnek a kezét, ebbéli törekvése azonban nem vezetett eredményre.¹² Szapolyai János már 1506-ban az ország egyik főkapitánya lett a németek elleni rövid háború idején:¹³ ekkor még bizonyára nem katonai tapasztalatai, hanem származása juttatta a 15–16 éves ifjút a hadvezetés csúcsára. A főkapitányi címet később is többször viselte,¹⁴ de első igazi tisztségét 1510. november 8-án kapta meg II. Ulászlótól.¹⁵ Erdély és a székelyek kormányzatáról ekkor mondott le ugyanis az előző vajda, Szentgyörgyi Péter, aki betegsége miatt már nem vállalta az aktív katonai teendőkkel együtt járó tisztséget,¹⁶ amely így jutott az ország messzemenően leggazdagabb fiatal főura kezébe. Az új vajda 1511 márciusának a közepén, ünnepi előkészületeket követően, a kezén lévő Debrecenből elindulva vonult be tartományába.¹⁷

HADAKOZÁS ÉS TARTOMÁNYGYŰLÉSEK (1510–1526)

Jóllehet Szapolyai János mindössze húszévesen vette át a vajdaságot, a Szapolyai-család sosem látott hatalma ellensúlyozta fiatalágát és jelentősen erősítette Erdélyen belüli pozícióját. A fiatal főúr Kolozsváron saját udvart rendezett be, melynek élére külön udvarmestert

10 Egy Mátyás király halála (1490. április 6.) körül keletkezett követjelentés szerint Szapolyai Istvánnak ekkor még nem volt fia: *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából 1458–1490*. IV. Szerk.: Nagy Iván, Nyáry Albert. Budapest, 1878. 196. – 1492 szeptemberében már biztosan élt János: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 50614.

11 Neumann Tibor: János király saját kezű levelei. In *Turul*, 85. (2012) 110–114.

12 L. Sroka, S. A.: *Jadвига*, i. m. passim.

13 Szapolyai oklt. I. 283–287.

14 C. Tóth Norbert: Egy legenda nyomában: Szapolyai János és ecsedi Báthori István viszonya 1526 előtt. In *Századok*, 146. (2012) 443–463.

15 Jakó Zsigmond: Az erdélyi vajdák kinevezéséről. In uő: *Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Budapest, 1997. 84.

16 Lakatos Bálint: Haag, Mrakes, Cuspinianus és Helianus. A német és francia követek tárgyalásai a magyar elittel az 1510-es tatai országgyűlés idején. In *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok közleményei*, 17. Tata, 2011. 234.

17 Szapolyai oklt. I. 318.

nevezett ki.¹⁸ Természetesen nem tartózkodott itt állandó jelleggel: a gyakori hadi eseményekből és a tartomány kormányzatából adódóan gyakran kereste fel a Szász- és a Székelyföldet, és csaknem minden évben hosszabb-rövidebb időt töltött a fővárosban (általában az országgyűlések idején), illetve édesanyja trencsényi udvarában.¹⁹ Leveleit, mint az uralkodók, egyszerűen keresztnévvel, „János gróf és vajda” (*Iohannes comes et wayvoda*) formában írta alá.²⁰ Ez a fejedelmi attitűd tovább erősödött 1512 elején, amikor I. Zsigmond lengyel király (1506–1548) feleségül vette hűgát, Szapolyai Borbálát (†1515), amivel a vajda sógorságba került Zsigmond bátyjával, II. Ulászló magyar királlyal (1490–1516) is.²¹ Az esküvőre a vajda erdélyieket is meghívott, a szászok követeit legalábbis bizonyosan.²² Mindebből adódóan talán túlzás nélkül állíthatjuk, hogy kevés olyan esetet ismerünk, amikor Erdélyben valami nem a vajda akaratának megfelelően történt: a korszak székely megmozdulásai csak közvetve az ő kormányzata ellen szerveződtek, elsősorban belső társadalmi konfliktusok álltak a háttérükben.²³ Ennek ellenére természetesen előfordult, hogy a rendek saját jogaik védelmében tárgyalásokat folytattak egymással a vajda ellen.²⁴

A vajdai tisztség viselőjét számos, jól ismert feladat terhelte.²⁵ Elsődleges funkcióján, a tartomány védelmén túl ezek jelentős hányada kisebb kormányzati teendőket jelentettek, mint például az adószedés felügyeletét,²⁶ a pénzforgalmi rendelkezések és a kereskedelmi korlá-

18 Pl. 1515-ben és 1516-ban Tornaíjai János volt az udvarmestere: DL 74355., Szapolyai oklt. I. 385.

19 Itineráriumának közlésétől itt eltekintek, nagy vonalakban ugyanakkor levelezésének kelethelei kirajzolják a fenti tendenciát: Szapolyai oklt. I. passim.

20 Neumann T.: János király i. m. 114.

21 Sroka, S. A.: Jadviga, i. m. passim.

22 Szapolyai oklt. I. 328.

23 Jakó Zsigmond: A székely társadalom útja a XV–XVI. században. In uő: *Társadalom, egyház* i. m. 42.

24 L. például az 1524. novemberi, erdélyi nemesek és székelyek által tartott találkozót: Székely oklevéltár III. kötet. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1890. (a továbbiakban Székely oklt. III.) 237.

25 A kérdésre általában I. Janits [Borsa] Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Budapest, 1940.; Jakó Zsigmond: *Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején*. Kolozsvár, 1947. (Erdélyi Tudományos Füzetek 202.); Mályusz Elemér: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 2.)* Budapest, 1988.; Jakó Zsigmond: *Az erdélyi vajdák kinevezéséről*. In uő: *Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez*. (METEM Könyvek) Budapest, 1997. 75–89.

26 Pl. Szapolyai oklt. I. 343–344., 413–414.

tozások betartatását,²⁷ a különböző csoportok és személyek kiváltságainak megerősítését és védelmét,²⁸ a közbiztonságot érintő lépések megtételét.²⁹ Példaként említhetjük azt az 1519. évi esetet, amikor a vajdának „közegészségügyi” kérdésben kellett intézkednie. Mint ekkor értesült, Fogaras és a Vöröstorony körül sokan új módszert alkalmaztak a halászatban: mérgező füveket hajítottak a patakokba, és az ezektől elhullott halakat – főként pisztrángot – értékesítették a piacokon. A vajda megparancsolta a két erősség várnagyainak, hogy fogják el az orvhalászokat, mivel a mérgezett élelem súlyos betegségeket okozhat.³⁰

Szapolyai János esetében mindez nem különbözött a korábbi vajdák-nál tapasztalható jelenségeknél. Hangsúlyozni kell emellett, hogy a középkor végi vajdának a közhiedelemmel ellentétben sok bírói feladata nem volt, és bár a bírósági kiadványok a nevük alatt keltek, kivételszámba mehetett az, hogy felültek volna a bírói emelvényre.³¹ A bírósági munkát az erdélyi ítélmesterek – Szapolyai idejében Verbőci István, majd Barcsai Pál – irányították és végezték el beosztottaikkal, kivéve, ha egy-egy fontosabb ügy eldöntését maga az uralkodó bízta a vajdára.³² Például 1521-ben királyi parancsra el kellett simítania a besztercei tanács és a helyi domonkos kolostor nézeteltérését, amely azért alakult ki, mivel a város vezetése el kívánta bontani a kolostor falát egy helyen, hogy annak helyén egy út vezessen.³³ Szapolyai legfeljebb annyiban volt érdekelt a bíraskodásban, hogy – ha úgy látta jónak – bírságokat engedett el vagy bírói úton rászállt jöszágokat adományozott el.³⁴ Talán jobban igényelték jelenlétét a

27 Szapolyai oklt. I. 323–324., 387–388., 465–466., 482–483., 496–497.

28 Néhány példa kiváltságok megerősítésére és azok betartására felszólító, ún. általános parancsokra: MNL OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 257698., DL 22716., DF 246354., DF 247945., DF 281194., DF 278772., DF 245846., DL 24442.

29 Pl. Szapolyai oklt. I. 359–360.

30 Szapolyai oklt. I. 420–421.

31 Erre két Jagelló-kori erdélyi vajdával kapcsolatban már korábban kitértem: Horváth Richárd – Neumann Tibor: *Ecsedi Báthori István. Egy katonabíró életpályája 1458–1493.* (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések). Budapest, 2012. 138. Neumann Tibor: Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején. In *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. sz.)*. Szerk.: Hegyi Géza – W. Kovács András. Kolozsvár, 2012. 220–221.

32 Pl. Szapolyai oklt. I. 395–396., 416–417., 427–428.

33 Szapolyai oklt. I. 452–453.

34 Ezekre a bírói adományokra l. Neumann Tibor: A vajdai adományozás kezdetei. In *Történelmi Szemle*, 55. (2013) 262–264.

székely bírói közgyűlések, ahova lehetőség szerint mindig személyesen, nagyobb kísérettel érkezett.³⁵

Erdély kormányzatának talán legfontosabb intézménye, ahol a vajda a három erdélyi nemzettel tárgyalásokat folytathatott, a tartománygyűlés (*dieta* vagy *congregatio generalis*) volt. Jellemző színhelyei a korban Torda, Enyed és Medgyes. Ilyet hívott például össze Szapolyai a parasztháború elején Medgyesre, a gyorsan egymást követő események hatására azonban ezt elhalasztotta és rögtön, egyeztetés nélkül hadba szólította a tartományt, a három nemzet katonáit Enyedre kérve.³⁶ A mohácsi csata előtt, 1526. március és július között három tartománygyűlést is összehívott, igaz, ezek közül az utolsó csak részleges gyűlés (*dieta partialis*) volt, ahol a rendek követői meghallgatták a király követét.³⁷ Az erdélyi tartománygyűlés sok mindenben hasonlított a korabeli országgyűlésre: a különböző hadi, politikai, gazdasági kérdéseken túl bírósági üléseket is tartottak. Egyetlen ismert adatunkból olybá tűnik, hogy e gyűlések alkalmasak voltak arra is, hogy a vajda itt nevezze ki az erdélyi – kivéve Hunyad – megyék ispánjait, ahogy 1525. január 2-án tette ezt Tordán, mikor Barcsai Pált Torda megye ispánságának a fele élére állította.³⁸ A székelyeknek a vajda gyakran külön (bírói) gyűlést is tartott. Ezt az intézményt a korabeli források olykor ugyancsak *dieta*-nak nevezték.³⁹

Ha végigtekintünk a tartománygyűlések során (lásd a táblázatot), rögtön nyilvánvalóvá válik, hogy a vajda leginkább akkor hívta össze, ha hadi okokból, főként a hadjáratok, illetve a védelem megszervezése céljából fontosnak tartotta – békeidőben feltűnően ritkává válnak az intézményről szóló híradások. Eddigi adataink szerint Szapolyai az 1521 előtti néhány évben sem tartománygyűlést nem tartott, sem mozgósítási parancsokat nem bocsátott ki. Az Oszmán-Török Birodalom ez időben erejét máshová koncentrált (például Egyiptom elfoglalására 1517-ben), így az Erdélyre nehezedő nyomás is csökkent. Talán ez a „békeidőszaknak” érezhető változás mondatta 1518-ban Szapolyai János vajdával azt a gondolkodására éles fényt vető mondatot, amelyet

35 L. a 39. jegyzetben lévő adatokat.

36 L. alább.

37 Szapolyai oklt. I. 527–528.

38 Szapolyai oklt. I. 494–495.

39 Erre 1511-ben, 1519-ben és 1521-ben került sor. L. Jakó Zs.: *A székely társadalom útja* i. m. 42.

egy bizalmasának, Derencsényi Miklós tornai várnagynak írt személyes hangvételő levelében vetett papírra: „A hírek kapcsán, hogy tudniillik a török szultán Szendrónél van, tudjátok meg, hogy ha ez igaz lenne, mi is hallottuk volna. De vegyétek biztosra, hogy ezt a szultánt két forinttal, azaz ha két vagy legfeljebb három forintot adót rendelnék el és adnánk, a tengeren túlra űzhetnénk.”⁴⁰

Szapolyai János vajda tartománygyűlései és mozgósítási parancsai⁴¹

Tartomány-gyűlés ideje	Helye	Megjegyzés	Mozgósítási parancs ideje	Ellenség	Megjegyzés
1511. III. 26., IV. 14.	Torda, majd Szeben	a vajda erdélyi bevonulása			
			1511. nyár (alvajdai)	török	Szelim bég támadása ellen
			1511. IX. 5.	tatár	Erdély védelmére
1512. XI-XII.	(Torda)				
			1513. VII. 6.	török	Szabács védelmére
			[1514. V.]	[török]	[Zsarnói csata]
1514. VI. 18.	Medgyes	elhalasztva a parasztlázadás miatt	1514. VI. 9-VII. 10.	paraszt-felkelés	keresztesek támadása ellen

40 „Ex parte autem rumorum, ut videlicet cesar Thurcorum in Zcenderew foret, sciatis, si quid in eo veri foret, nos quoque hucusque audire potuissse, tamen certi sitis, quod ipsum cesarem cum duobus florenis, hoc est, si duos aut ad maximum tres ordinaremus et daremus, ultra mare pellere possemus et aufugare.” Szapolyai oklt. I. 408.

41 A táblázatban szereplő adatokat l. Szapolyai oklt. I. *passim*, valamint DF 245708. (1511. IV. 14., vö. Szapolyai oklt. I. 319-320.), DL 26526. (1517. I. 25.), DF 277776. (1521. III. 21.). – Itt jegyzem meg, hogy a táblázat még kiegészíthető lesz. Nem kizárt, hogy olykor csak a tartománygyűlés tervéről értesülünk. Mászor a vajda távollétében hívtak össze gyűlést. Például Barlabási Lénárt alvajda 1511 februárjában részleges gyűlést tartott Buza mezővárosban (DF 261097.), míg 1515 májusában az erdélyi előkelő nemesek a püspökkel együtt Vásárhelyre hívták meg a szászokat és a székelyeket a tartomány védelmében (Székely oklt. III. 187.). Az erdélyi nemesek és a székelyek 1524 novemberében Vásárhelyen tartottak diétát (uo. 237.). A táblázatba a *dieta* vagy *congregatio generalis* néven szereplő gyűléseket tekintettem tartománygyűlésnek, akkor is, ha egyelőre nem igazolható, hogy mind a három nemzet részt vett volna rajta. Nem kizárt így, hogy egy-egy erdélyi bírói közgyűlés is bekerült a gyűjtésbe. – A táblázat nem tartalmazza a székely – általában bírói – közgyűléseket (olykor ezeket is hívták diétának). Ezekre l. 1514. II. 19. Udvarhely (Székely oklt. III. 183.), 1515. XII. 16. (uo. 190., székelyek által szervezett gyűlés terve), 1516. I. 3. Udvarhely (DF 247137.), 1516. X. 13. Udvarhely (Székely oklt. III. 191.), 1519. VII. Vardotfalva, Csíkszék (DL 29090.), 1521. II. 21. Vásárhely (Székely oklt. III. 211., DF 246354.) stb.

Tartomány-gyűlés ideje	Helye	Megjegyzés	Mozgósítási parancs ideje	Ellenség	Megjegyzés
			1515. VI. 15. – IX. 8.	török	Hátszeg védelmére
1517[?]. I. 25.	Kolozsvár				
			1519. nyár eleje	csíkszéki székelyek	székelylázadás ellen
			1519. VIII. 1.	tatár	Moldva védelmére
1521. III. 21.	Torda		1521. VII. 17. – VIII. 30.	török	a szultáni haderő ellen (Nándorfehérvár)
1522. III. 30.	Enyed		1522. IV. 21.	török	Havasalföld védelmére
1523. II. 6.	Medgyes				
1525. I. 1.	Torda				
1526. III. 7.	Enyed		1526. III. 12. – VIII. 24.	török	szultáni haderő ellen (Mohács)
1526. V. 13.	Medgyes				
1526. VII. 27.	Medgyes	részleges gyűlés			

A vajdának természetesen joga volt ahhoz, hogy állandó királyi felhatalmazás birtokában tartománygyűlés összehívása nélkül is hadba szólítsa az erdélyi megyék, a szász városok és a Székelyföld hadait. Nem csak Erdély, hanem a király utasítására a szomszédos területek, például a délvidéki határvárak (Szabács, Szörény, Nándorfehérvár), vagy éppen Moldva és Havasalföld védelmében is megtehetette ezt.⁴² Emellett a szörényi bánág védelme több éven át az ő feladata volt, a mindennapi feladatokat általa kinevezett (vice)bánok végezték.⁴³ Az 1519. évi székely felkelést, illetve két esetet leszámítva, amikor a krími tatárok betörése fenyegetett, a hadba hívást természetesen a várható török támadás indokolta (lásd a táblázatot). Érdekes, hogy ismerjük egy-egy Erdélyen kívüli hadmozdulatát is, amelyről nem maradt fenn ilyen parancslevele, holott nyilván magával vitte az erdélyi hadak egy részét is (például 1514 májusában Bulgáriába vagy 1515 tavaszán a zarnói csatával befejeződő expedícióra⁴⁴). Magától értetődő, hogy a

42 Pl. Szapolyai olt. I. 337–338., 421–422.

43 Pl. 1515: DF 254967.

44 Az expedíció forrásaira és idejére l. C. Tóth N.: Egy legenda i. m. 452. (60. jegyzet).

vajda Erdély földrajzi helyzetéből adódóan a Magyar Királysághoz való hűbéri kötődést többé-kevésbé elismerő román vajdákkal való kapcsolattartásban is komoly szerepet játszott: nem csak hadi és diplomáciai kérdésekben egyeztetett velük, hanem királyi parancsra az elűzött vajdák vagy családjuk elhelyezéséről is gondoskodott, sőt 1525-ben még a Radu vajda és Basarab vajda leánya közötti házasság létrehozásában és az esküvő megszervezésében is részt vállalt.⁴⁵

Hadjáratai alapján kijelenthető, hogy a vajda korának sikeres hadvezére volt: Zsarnót leszámítva expedíciói elérték a kívánt célt. Különösen igaz ez a Dózsa-féle parasztháború leverésére és 1522. évi havasalföldi hadjárataira, amely biztosította egy időre a román vajdaság oszmánokkal szembeni függetlenségét.⁴⁶ A vajda ráadásul egy komoly hídfőállás is szerzett a havasokon túl, Pojnárt (Poienari), amelyben a mohácsi csatáig magyar helyőrség állomásozott.⁴⁷

A DÓZSA-FÉLE PARASZTHÁBORÚ LEVERÉSE ÉS A MEGTORLÁS

A parasztháború erdélyi történései – amennyire a források betekintést engednek azokba – régóta jól ismertek, jelentősen újat hozó, frissen előkerült kútfők híján legfeljebb az események újragondolása lehetséges.⁴⁸ A májusban Bulgáriába sikeres portyát indító és onnan tartományába visszainduló Szapolyai János – talán Báthori István temesi ispán küldönceitől – június 3-án Karánsebesen értesült Dózsa György seregeinek május 24-i nagylaki győzelméről, illetve a csanádi püspök és több előkelő nemes kivégzéséről, ami végérvényesen lázadásba fordította a keresztes hadjáratot. A hírek hatására azonnal tartománygyűlést hirdetett 15 nappal későbbre, Medgyesre.⁴⁹ Hamarosan azonban Déván időző alvajdája azon tájékoztatására, miszerint a keresztesek

45 L. pl. Szapolyai oklt. I. 326–327., 331., 470–471., 484–485., 505–510.

46 C. Tóth Norbert: Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai. Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása. In *Hadtörténeti Közlemények*, 125. (2012) 987–1014.

47 Szapolyai oklt. I. 504., 507–508., 510.

48 L. elsősorban Barta Gábor – Fekete Nagy Antal: *Parasztháború 1514-ben*. Budapest, 1973. – A forrásokat l. Monumenta Rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Fekete Nagy, ediderunt Victor Kenéz és Ladislaus Solymosi, atque in volumen rededit Geisa Erszegi. Budapest, 1979. (a továbbiakban: Mon. Rust.). – Itt jegyzem meg, hogy a Szapolyai oklt. I.-ben és a Mon. Rust.-ban egyaránt publikált okleveleket az előbbi munkából idézem, amely természetesen feltünteti a korábbi kiadásokat.

49 Szapolyai oklt. I. 345.

kisebb seregrészekre szakadva a Maros völgyében Erdély határához közelednek, illetve a keresztes hadjáratot elrendelő pápai bulla Nagyvárad érintésével Szászvárosba is eljutott, ahol ki akarták hirdetni,⁵⁰ megváltoztatta eredeti szándékát, és június 9-én, Déván – miután a Hunyad megyei Vaskapun át bevonult Erdélybe – általános mozgósítást hirdetett: az erdélyi nemzeteknek Enyedre kellett küldeniük hadaikat a korábban megadott június 18-i időpontra.⁵¹

A vajda expedíciós serege zömét vélhetően Déva mellett hagyta és maga is Enyedre ment.⁵² Szapolyai legfőbb célja mindvégig az volt, hogy Erdélyt elzárja az anyaországi felkeléstől. Amíg Déva környékén hagyott seregei a Vaskaput és a Maros völgyét ellenőrizték, addig más seregtestek Enyed környékén – például Várdai Ferenc erdélyi püspök a közeli Muzsnaházán táborozott július 2. és 12. között – gyülekeztek, Erdély mintegy középpontjában várakozva a fejleményekre és a vajda parancsaira. Csak gyaníthatjuk, hogy a Kolozsváron tartózkodó Barlabási Lénárt alvajda lehetett az, aki egyfelől több bihari és közép-szolnoki főúrral együttműködve a Várad és Kolozsvár közötti utakat, a Királyhágót, illetve a Meszesi kaput ellenőrizte, másfelől Észak-Erdély védelméért volt felelős.⁵³ Utóbbi feladatban, továbbá a Szatmár megyei Nagybánya felől Dés felé tartó utak felügyeletében vélhetően Beszterce város volt a legnagyobb segítsége.⁵⁴

Az utak lezárásán kívül a vajda arra is különös figyelmet fordított, hogy Erdélyen belül ne szerveződjön felkelés a helyiek részvételével, és ha ez mégis megtörtént, azonnali és kegyetlen intézkedéseket kért. Meghagyta a megyék ispánjainak, hogy helyetteseik nap mint nap járják a vidéket, és azonnal ejtsék fogságba a felbujtókat, és akár halállal is büntessék őket.⁵⁵ Beszterce várost pedig hamarosan felha-

50 Mon. Rust. 103.

51 Szapolyai oklt. I. 345–347.

52 Sajnos semmilyen támponttal nem rendelkezünk arról, hogy milyen és mekkora sereggel ment Szapolyai Bulgáriába. A vonatkozó szakirodalom nem számol az expedíció katonáival, pedig logikus gondolat, hogy a vajda a vészhelyzetben nem eresztette szélnek seregét. Ez magyarázatul szolgálhat arra is, hogy a vajda egy jún. 29-i oklevelében (Szapolyai oklt. I. 353.) Szászvároson túl (azaz Déva előtt) táborozó hadairól ír, miközben még júl. 12-én egy erdélyi sereg – az erdélyi püspökkel – Enyed mellett tartózkodott (DL 82403., Mon. Rust. 156.).

53 Barlabási jún. 29-én Kolozsvárról intézkedett Görgény védelméről (Mon. Rust. 135.), miközben a vajda már Szászsebesen járt, hogy csatlakozzon csapataihoz (Szapolyai oklt. I. 353.).

54 Szapolyai oklt. I. 350–351.

55 Mon. Rust. 119–120., Szapolyai oklt. I. 346–347.

talmazta, hogy az esetlegesen elfogott felkelőket lefejezzék, megnyúzzák, karóba húzzák és a legszörnyűbb kínzásokkal megölik.⁵⁶ A szigorú utasítások hatására Székely- és Szászföldön nem is tudunk jelentős megmozdulásról – Észak-Erdélyben azonban komoly kereszties góccok jöttek létre, amelyek hullámai időnként Kolozsvárt és Tordát is elérték. A felkelés illetén földrajzi korlátait az is alátámasztja, hogy mind a három ismert kereszties kapitány – egy Albert nevű, illetve a később említett vicei varga és a desiek élén álló Nagy János – erről a vidékről származott.⁵⁷

Július 10-ére Szapolyai visszatért Dévára, talán az Enyedre hívott seregek egy részével,⁵⁸ és egyesülve az itt állomásozó csapataival, innen indult a Maros völgyében, a szorongatott helyzetben lévő Temesvár felmentésére. Öt nappal később itt fogta el – vélhetően komolyabb harc nélkül – az ostromló kereszties had főkapitányát, Dózsa Györgyöt.⁵⁹ Temesvár felé vonulása talán elhamarkodottnak tűnhet annak fényében, hogy valamikor a temesvári csatával egy időben Kolozsvár mellett is súlyos összecsapásra került sor, amelyből a nemesi hadak csak jelentős vérveszteség árán keveredtek ki győztesen.⁶⁰ Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy az erdélyi püspök még július 12-én is az Enyed melletti táborban tartózkodott, ami nem jelenthetett mást, mint hogy a vajda az Enyednél egyesült erdélyi seregek egy részét otthon hagyta és a tartomány védelmére rendelte. A kolozsvári ütközet után ugyanakkor az erdélyi püspök is megindult a Maros völgyében nyugat felé: július 20-án már az Arad megyei Sződinél táborozott.⁶¹

Dózsa elfogatása és kegyetlen kivégzése a kor felfogása szerint elsőrendű fontossággal bírt, hiszen a lángra gyúlt ország megbékítésére a fővezéren példát kellett statuálni: egyszerre lehetett ezzel megfélemlíteni a lázadókat és megbékíteni a bosszúért kiáltó nemeseket. Szapolyai már a temesvári felvonulás előtt külön intézkedéseket tett, nehogy Dózsa elmeneküljön: Tomori Pál fogarasi várnagyot a Temesvártól messze délre lévő harami dunai révhez rendelte, hogy feltartózz-

56 Szapolyai oklt. I. 350.

57 Mon. Rust. 119., Szapolyai oklt. I. 358–359., 361–362.

58 Szapolyai oklt. I. 402.

59 Barta G.: *Parasztháború* i. m. 195–205.

60 Az események rekonstrukcióját Barta Gábor kísérte meg (Barta G.: *Parasztháború* i. m. 188–191.), vö. még Mon. Rust. 162.

61 Mon. Rust. 171.

tathassa az esetleg arra menekülő „rablót”, azaz Dózsát és hadait.⁶² A kivégzés híre hamar eljutott külföldre is. Ulászló király már július 25-én részletesen leírta Miksa császárhoz küldött követének Dózsa halálát: „Székely Györgyöt pedig először izzó vassal megkoronázták, majd saját katonáival – akiket magyarul hajdúknak neveznek, és akiknek a segítségével oly sok és olyannyira gonosz dolgokat követett el, és akiket néha viccesen, néha komolyan bestiáknak nevezett – meztelen (felső)testét a lábához kötöttették, és még éltében azok fogaival megszagattatták és elemésztették. Végül holttestét négyfelé vágta és az akasztófára függesztették.”⁶³ Néhány nappal később, július 30-án hasonlóan adott róla hírt Szapolyai János édesanyja, Hedvig hercegnő Trencsénben kelt és leányának, a lengyel királynénak küldött – nemrégiben előkerült – levelében is. Eszerint a vajda „az olyannyira bűnös kapitányt úgy végeztette ki, hogy izzó vaskoronával felékesítette, saját bajtársai igen vad fogaitól szétharapdált és félig elfogyasztott testét négyfelé vágatta”. A hercegnő szabadkozott leányánál, hogy nem előkelő követet küld hozzá, de akire a választása esett, jelen volt a vajda egész hadjárátán, és színesebben is be tudott számolni az eseményekről.⁶⁴ Talán az izzó vassal való megkoronázás cselekménye hozta magával hamarosan a kivégzést megörökítő képi ábrázolások azon elemét, hogy Dózsát izzó trónra ültették,⁶⁵ ez azonban, hiába terjedt el a későbbi történeti munkákban és a szépirodalomban, nem történt meg.

Hangsúlyozni kell, hogy a kivégzés nem a vajda leleménye volt, és egyáltalán nem annak bizonyítéka, hogy Szapolyai kegyetlen ember lett volna. A korabeli felfogás szerint a katona Dózsa áruló volt, és tudjuk, hogy azok büntetése – Antonio Bonfini történetíró Kinizsi Pállal és a nándorfehérvári árulókkal kapcsolatos jól ismert feljegyzése szerint is, mely szerint az árulók közül mindennap egyet karóba húztak,

62 Mon. Rust. 136.

63 „Quiquidem Georgius Zekel ignito primum ferro coronatus est, deinde nudo corpore ligatus ad pedes a suis militibus, quos haydones Hungara lingua vocant, quorum opera tottana que malaperpetraverat et quosta miocoquam serio bestias vocitare consueverat, vivus dentibus discerptus et devoratus est. Post remo cadaver inquatour partes dissecatum patibulo suspensum est.” Mon. Rust. 175.

64 „capitaneum tanti sceleris corona ferrea ignita insignitum et commilitonum suorum dentibus ferocissimis truculenter morsum et semicomestumac quadri partitum delevit et extinxit”. Veronika Kucharska: Ducissa i. m.

65 Lásd erről a konferencia képi ábrázolásokról szóló előadását!

megsütöttek és társainak eledelül adták⁶⁶ – ily kegyetlen halál volt. Azt a szempontot sem szabad elfelejteni, hogy minden korabeli leírás szerint a vonuló paraszthad ugyanilyen kegyetlenséggel irtotta a nemeseket, korra és nemre való tekintet nélkül. Nem nehéz elképzelni, milyen hangulat uralkodott emiatt a temesvári táborban. Gondoljunk bele: a vajda egykori nevelője, ekkoriban udvarmestere, Tornaljai János saját fia halálát köszönhette Dózsának, akit a nagylaki ütközet után a csanádi püspökkel együtt húzatott karóba a parasztzvezér.⁶⁷ Jó eséllyel mondhatjuk, hogy az akkoriban Szapolyai közeli szövetségese,⁶⁸ Báthori István temesi ispán szolgálatában álló ifjú nemes együtt nőtt fel a vajdával.⁶⁹

Szintén nem lehet eléggé kiemelni annak fontosságát, hogy a parasztháború után nem volt oly jelentős a megtorlás, mint azt a köznélekedés tartja. A kereszties mozgalom kapitányait természetesen kivégezték, de az egyszerű résztvevőket nem kívánták – már csak a nemesség egyértelmű gazdasági, ha úgy tetszik, önös érdekei miatt sem – megbüntetni. Várdai Ferenc erdélyi püspök nem sokkal a temesvári csata után óriási összeget, száz forintot szánt arra, hogy Tomori Páltól és Józsa Istvántól kiváltson ötven elfogott kereszttest, akik különböző nemesek jobbágjai voltak.⁷⁰ János vajda a lázongó Désnek is megkegyelmezett, kivéve a megmozdulások fő szervezőjének, akinek elrendelte lefogását.⁷¹ A királyi hatalom is igyekezett elejét venni a megtorlásnak. Már augusztusban megjelent II. Ulászló egyik, Drágfi Jánosnak szóló levelében az a gondolat, hogy a résztvevők jelentős része félelemből csatlakozott a keresztiesekhez, azaz csak sodródtak az eseményekkel, nem szabad bosszút állni rajtuk.⁷² És jóllehet az 1514. évi országgyűlés híres intézkedésével megtiltotta a jobbágyok szabad költözési jogát, a rendelet hosszú távon nem ment át a gyakorlatba, a források alapján a jobbágyok változatlanul szabadon – azaz földesuruk felé fennálló tartozásaik rendezését követően, annak engedélyével – elköltözhettek lakhelyükről. Még inkább elmondható ez

66 Antonius de Bonfinis: *Rerum Ungaricarum decades* I–IV. Edd. I[osephus] Fögel, B[ela] Iványiet L[adislaus] Juhász. Lipsiae 1936–1941. IV–III–142.

67 Mon. Rust. 103.

68 C. Tóth N.: *Egy legenda* i. m. passim.

69 Vö. Szapolyai oklt. I. 384–385.

70 Mon. Rust. 171.

71 Szapolyai oklt. I. 358–359.

72 Mon. Rust. 195–196.

a jelentősen, egy forintra megemelt földesúri cenzusról vagy a heti egy nap robotról.⁷³ A nemeseknek kárt okozó jobbágyokra a megyénként felállított bizottságok az elkövetkező években kártérítést róttak ki, de jellemző módon földesuraik mindent megtettek annak érdekében, hogy jobbágyaikat ne érje komoly kár.⁷⁴ Összességében nyugodt szívvel kimondhatjuk azt, hogy az az évszázados megállapítás, mely szerint a Magyar Királyság mohácsi csatavesztésében a Dózsa-féle parasztháború következményei – a megtorlás és a jobbágyosság vagyoni s jogi meggyengítése – komoly súlyt nyomtak a latban, egyáltalán nem tartható, mivel ezek jelentőségét a történeti irodalom messzemenően túlbecsülte.

* * *

Szapolyai János vajda számára a Dózsa parasztháború leverése minden addiginál nagyobb tekintélyt hozott. Az 1514. őszi országgyűlés az ország főkapitányává nevezte ki, és még adót is megszavazott neki, részben hogy kárpótolják a parasztháború alatti katonai kiadásait.⁷⁵ Nem beszélve most a Magyar Királyság Mohács előtti politikai helyzetéről, még egy fontos szempontra kell személyével kapcsolatban kitérnünk: ő volt az első vajda, aki magszakadás vagy hűtlenség miatt a királyi koronára háramlott erdélyi jószágokat adományozhatott el. Az ezzel a kiváltságával kapcsolatba hozható néhány oklevél vizsgálatából az derült ki, hogy a jogosítványt 1519 tavaszán kaphatta II. Lajos királytól, talán kárpótlásul azért, hogy beleegyezett Báthori István nádorrá választásába – sokan ugyanis őt szerették volna megválasztani az apja és nagybátyja által már viselt tisztségbe. Az erről szóló források nem világosítanak fel bennünket arról, hogy pontosan mekkora birtokok eladományozására kapott felhatalmazást. 1519-ben egy Werbőczy Istvánnak szóló adományban meglepetésünkre azt hallhatjuk, hogy 400 jobbágytelekig állt jogában adományozni, ami egy átlagos uradalommal ért fel. Gyaníthatóan az adományozási jogot ilyen mértékben csak rövid

73 Az 1514 és 1526 között ismert urbáriumokban nem találjuk nyomát ilyen változtatásoknak. A cenzus összegét és az igen szerény mértékű munkajáradékokat mindig a helyi szokás határozta meg.

74 Mon. Rust. passim, különösen jól dokumentált esetet képez Bakócz Tamás bíboros és a Bajoni család derecskei jobbágyainak sorsa, mivel a birtokosok számos levele fennmaradt.

75 Mon. Rust. 253.

ideig (esetleg egyszeri alkalommal?) gyakorolhatta: 1521-ben és 1523-ban ugyanis egy-egy oklevelével már szerény, legfeljebb egy-két tucatnyi jobbágytelekre kiterjedő jószágokról rendelkezett. Ez a jog bizonyára tovább erősítette a vajda személye körül egyre erősödő fejedelmi nimbuszt. (A vajdai adományozás gyakorlatáról egyébként az 1550-es években ismét hallhatunk majd.)⁷⁶

Nem térhetek most ki részletesen Szapolyai mohácsi csata körüli tevékenységére, amely személyével kapcsolatban a másik, a közvélekedésben erőteljesen jelen lévő mozzanatot, hogy tudniillik a mohácsi csatából való elmaradásával elárulta-e királyát vagy nem. Ekkori levelezése⁷⁷ egyértelműen igazolja azt a modern történeti irodalomban már elfogadott nézetet, mely szerint Szapolyai nem érhetett oda Mohácsra, és a tavasszal kezdődő erdélyi mozgósítások, illetve a tartomány védelme során messzemenően figyelembe vette az uralkodó utasításait.⁷⁸

Történeti szempontból hangsúlyozni kell, hogy a másfél évtizeden át betöltött vajdaság és az ezzel egybekötött székely ispánság volt az az időszak a későbbi I. János király életében, amely meghozta számára a kellő katonai és kormányzati tapasztalatot.

Kádár György – Konecsni György: Vihar előtt, 1551

Az Új Magyar Képművészet II. (1951) album nyomán. Magyar Nemzeti Galéria

76 Neumann T.: *A vajdai adományozási*, i. m. 261–269.

77 Szapolyai oklt. I. passim.

78 A kérdésre l. elsősorban B. Szabó János: *A mohácsi csata*. Budapest, 2011.